

Очерк за Бдин при управлението на цар Иван Срацимир. Възход от апанаж до самостоятелно царство

Атанас Бояджиев

Обследването на апанажните владения стартира през 60 - 70^{-те} години на XX в. от двама изтъкнати византинисти - Джон Баркър¹ и Любомир Максимович.² Със своите изследвания за политическа система на управление – апанаж, прилагана на територията на Византия, те поставят началото и оказват осезателно влияние в научните изследвания с използването както на термина, така и на характерните му проявления. В българската историческа наука термина апанаж за първи път се използва от изтъкнатия наш историк проф. И. Божилов към средата на 80^{-те} години на XX в.³ В своята монография посветена на Асеновци, той въвежда термина в употреба, застъпвайки мнението, че повечето от областните господари и владетели, управлявали във Видинската област между XII - XIV в., са били държатели на апанажи, по подобие на някои западноевропейски територии. Тази теза можем да приемем с известни уговорки тъй като има някои съществени отлики между апанажните модели прилагани в Европа с тези на Византия от една страна и от друга с апанажната форма прилаган в Средновековна България, които не са отчетени от автора.⁴ В последващото си просопографско проучване за Асеновата династия, Божилов отново налага понятието апанаж без да изяснява произхода, проявленията и същността му.⁵ Въпреки първоначалната непопулярност на неговото становище за прилагането на апанажа като модел на управление през XIII - XIV в. в българските земи, все повече се застъпва мнението, че в Българското царство са налице някои от

---

¹ **Barker, J. W.** The problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologian period.- Byzantina 3 (1971), p. 103 - 122.

² **Максимовић, Љ.** Генеза и карактер апанажа у Византији. - ЗРВИ, 14 - 15, 1973, с. 103 - 154.

³ **Божилов, Ив.** България при Асеновци (рецензия). – И. Пр., 2, 1980, с. 91- 92, 120.

⁴ За аргументите против тази теза вж.: **Андреев, Й.** България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV син на Иван Александър. В. Т. 1993, с. 51.

⁵ **Божилов, Ив.** Фамилията на Асеновци (1186 - 1460). Генеалогия и просопография. С. 1994.

основните характеристики на апанажа.⁶ Според И. Божилов, възникването на апанажа, като форма на управление, стартира след втората половина на XIV в., но той, както и предпоставките за появата му се крият няколко века по-рано. Наблюдавайки структурата на политическата власт от създаването на българската държава (680-681) до 1396 г. ние откриваме периоди на редуване на централизъм с регионализъм в управлението на държавата, което е съпроводено с обособяване на самостоятелни регионални владения, явяващи се първообрази на апанажните владения през XIV в.

Използването на термина апанаж и налагането му в българската историография е стъпка в правилна посока. Същественото в случая е старанието на унифициране на техники и исторически термини на процеси наблюдавани в българската история със сходни такива протекли в Европа. Прилагайки единни критерии за тях, както и характеризиращата я терминология (дори и при наличието на малки отлики в тяхната същина и белези) се улеснява възприемането на българската история от по-широк кръг, нейното осмисляне и популяризиране.⁷

В началото на 90-те години на XX в. темата за апанажните владения става акцент и в работата на друг наш историк – Йордан Андреев при изследването на политическата история на Българското царство през втората четвърт на XIV в. Спирайки се на различните измерения, които създават предпоставките за появата и развитието на апанажните владения (в случая с това на Иван Срацимир) през управлението на цар Иван Александър, авторът фиксира появата на Видинския и Преславския апанаж, без да се задълбочава в темата.⁸ Така въпреки положителните качества на тази работа и тя остава не докрай развита в частта си за изясняване на появата на децентрализацията и сепаратизма в българските земи.

---

⁶ **Николов, Г.** Бележки за появата и началното развитие на апанажни владения в Българското царство (края на XII - средата на XIII в.). - В: България на Балканите и с Европа. Минало, настояще и бъдеще. Т. I. Секция „История“. Сборник материали от научна конференция, проведена в УБО на УНСС - с. Равда на 27 - 30 октомври 2005 г. С. 2007, с. 17 – 22.

⁷ **Barker, J. W.** The problem, p. 103 - 122; **Ферјанчић, Б.** Деспоти у Византији јужнословенским земљама. Б. 1960, с. 17-127; **Љ. Максимовић.** Генеза, 14 - 15, 1973, с. 104 - 105.

⁸ **Ibidem**, с. 23 – 66.

В по-ново време друг наш историк - Г. Николов, водейки се от противопоставянето централизъм – регионализъм, очертава условно четири етапа на политическо управление в Българското царство. Четвъртият етап, фиксиран от него, е сключен между годините 1186 – 1396 г. и се характеризира с доминирането на политически сепаратизъм в Българското царство.⁹ Именно този период ще бъде обект на настоящата студия.

Етимологичното значение на думата **апанаж** (**apanage** - фр.) произхожда от лат. словосъчетание *ad /за/* и *panis /хляб/*. Под термина апанаж трябва да се разбира територия, която е отделена от съществуващата административна система на държавата от нейния владетел и предоставена на член или членове от неговото семейство за “издръжка”.¹⁰ Принципно това са родственици от мъжки пол (възможни са и изключения) - братя, синове на монарха, зетьове и др., които са родени след престолонаследника. В рангово отношение те се титулували с деспотска или царска титла (млад цар), което предопределя и вида на апанажното владение – деспотство или царство.¹¹ Тези владетели се притежавали с ограничени права в държавните дела по отношение управлението на държавата-майка. В сравнение с обичайните провинциални и градски управители в областните си владения имали много повече правомощия. Въпреки своята власт, те не се ползвали с абсолютна автономия, а били зависими от надарилния ги владетел и управлявали от негово име. Предоставената територия не е тяхна собственост, поради което не могат да се разпореждат с нея, както и да я предават в наследство.¹² Наред с това били лишени и от правото да секат собствени монети, право олицетворяващо могъществото на всеки владетел, както и били задължени при издаването на разпоредби, касаещи управлението на поверените им

---

⁹ **Николов, Г.** Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII – началото на XI в.), с. 11, **Николов, Г.** Бележки, 17 - 22; Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). С. 2011.

¹⁰ **Андреев, Й.** Иван Срацимир. ГСУ - НЦИД Т. I, 1990, с. 115 - 121; България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV син на Иван Александър. Велико Търново. 1993, с. 56.

¹¹ **Ъ. Максимовић.** Генеза, с.14 - 15, 1973; **Ферјанчић, Б.** Деспоти, с. 17-127.

¹² **Андреев, Й.** Иван Срацимир, с. 115 - 121; България през втората четвърт, с. 56.

територии, да се допитват до царя или неговия наследник - престолонаследника.¹³

Обратно на всеобщото схващане, че тази принципно нова форма на политическо и стопанско управление за Средновековната българска държава (и на други европейски страни) е своеобразен връх и икономически възход на отделни региони, обследвайки деформационите процеси и измерения, които настъпват при прилагането и, можем да твърдим, че тя има много повече слаби и дестабилизиращи последици, отколкото позитиви.

Апанажният модел на управление обичайно е прилаган като са обособявани отделни владения, които най-често са разположени периферно (напр. Западното царство с център Видин, Добруджанското деспотство, малкото царство начело с Константин Драгаш, обхващащо Източна Македония до Вардар и т.н.), спрямо политическия център на държавата.¹⁴ Най-честите причини за това са създаването на „буферни“ територии, целящи охраняването на държавата и предотвратяването на външни военни набези. Друг основен мотив би могъл да е „отклоняването“ и възспирането на претенции от страна на родственици към престола или пък пресичане на зараждащи се вътрешни междуособици за окупиране на властта, както и липсата на достатъчно мощ за запазване на единството на държавата и др. Целите, които владетелите са преследвали основно били: постигане на икономически просперитет, възход на страната, съхраняване на единството и, реализиране на политически цели, лична власт и др. Цели, които в голяма част от случаите не само, че не са постигнати, а точно обратното - стига се до феодално раздробяване, т.е регионализъм с политически сепаратизъм, който води на един по-късен етап и до разпадане на държавно политическата формация.¹⁵

---

¹³ **Ibidem**, с. 56 – 57.

¹⁴ **Ль. Максимовић**. Генеза и характер, с. 14 – 15.

¹⁵ **Николов, Г.** Бележки, с. 17 – 22; Етапи на сепаратизма в българското царство. (края на XII - началото на XIVв.). - В: Acta musei Varnensis III, 2005, с. 71 - 77; Сепаратизмът в Българския северозапад и Сръбското кралство в края на XIII в. - В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. С. 2005, с. 101 – 110; Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). С. 2011

След относителната стабилизация до средата на 50^{-те} години на XIV в., въпреки промените, които се забелязват в българското политическо управление на страната, съществували още силно изявени предпоставки за децентрализация и териториална обособеност на отделните области и територии, по подобие на Византия.¹⁶ Говорейки за децентрализация ние трябва да имаме предвид такава организация на властта, при която централната власт отслабва по-интензивното прилагане на своето влияние вследствие на различни фактори от икономическо, социално и политическо естество и предавайки функциите си на други органи за управление, като по този начин се измества центъра на пряка политическа власт. Често тези процеси са съпроводени с бунтове и метежи, целящи подмяна на централната власт.¹⁷ Именно тези фактори повлияли за решението за обособяването на Видинския апанаж от цар Иван Александър (1331-1371), което на пръв поглед изглежда напълно адекватно в духа на политическата епоха, прилагайки утвърдени модели на управление и следвайки динамичните политически процеси. Въпросите, на които ще потърсим отговори изследвайки Видинския апанаж са в няколко основни посоки:

1. Какви са били причините, подтикнали владетелят за прилагане на апанажната политическа система на управление във Видин (и не само там) и последиците за средновековното българско царство;
2. Ролята на цар Иван Александър, в обособения се условен политически триъгълник във взаимодействието с Иван Срацимир и Иван Шишман, довела до отцепването и обособяването на Срацимир във Видин с “царски” титул;
3. Взаимодействието на Видинския апанаж с Търновското царство, прехода му от апанаж към царство и ролята му на международната политическа сцена.

Търсейки отговорите на поставените въпроси, на преден план изпъкват мотивите, налагани ни от родни историографи, които акцентират най-вече върху вътрешно семейни фактори, предопределили поведението и

---

¹⁶ Андреев, Й. България, с. 43.

¹⁷ Николов, Г. Централизъм и регионализъм, с. 32-34.

последвалите решения от Иван Александър.¹⁸ Най-популярни сред тях са наличието на криза на междуличностно ниво и противопоставяне между отделните членове в търновското царско семейство. Всеобщо разпространеното становище, че Иван Александър целял с този си ход туширане на напрежението вътре в царския двор, като освен на Иван Срацимир той предоставя подвластни апанажи и на другите си синове, не издържа в дълбочина. Макар и логично това обяснение, не може да се разглежда като достатъчен и водещ аргумент за действията на владетеля и звучи доста неубедително от една страна и от друга е и слабо аргументирано.

Зад тази очевидност - влизането на втората жена на царя, еврейката Сара в търновския дворец, ние трябва да отчетем и вникнем в геополитическата ситуация в Източна Европа, както и да проследим хронологията на събитията, разбира се и личностните качества на Иван Александър. Нужен е по-задълбочен прочит на политическата и икономическата ситуация в страната и действията на нейния владетел.¹⁹

В средата на XIV в. на Балканите е налице разпадане на унитарните държави: Византия, Сърбия и България. Обособяват се редица маломерни деспотства и регионални политически образувания с ограничен стопански и военен ресурс. На фона на този зараждащ се балкански сепаратизъм, Иван Александър прилага добилия популярност модел на политическо управление – апанаж, като реално неутрализира по този начин конкуренцията за престола в лицето на Иван Срацимир. Той откъсва от Българското царство традиционния за Шишмановци Видински апанаж и го предоставя на Срацимир да управлява като му присъжда титлата „цар”. От Манасиевата летопис (л.205)²⁰, разбираме че Йоан Срацимир притежавал титулт „цар” дори още преди обособяването му във Видин. Интересен е фактът около Срацимир, който последователно е бил носител на три титли – „багренороден”, „цар” и „млад цар”.²¹ Иниципирането на властта от бащата към синовете - т.е. обявяването им за съвладетели, с титли “млад цар” е

---

¹⁸ Андреев, Й. България през, с. 54 - 56.

¹⁹ *Ibidem*, с. 56.

²⁰ Дуйчев, Ив. Летописна на Константин Манасий, увод и бележки. С 1963, с.205

²¹ Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. II, С. 1944, с. 197.

своеобразен прецедент в теорията за царската власт, нейните правомощия и режимът на наследяване, което от доктринално и правно естество е без аналог в българската средновековна история.²²

Причините за обособяването на Срацимир във Видинския апанаж и все по-задълбочаващите се феодални взаимоотношения са явната нестабилност на политическото положение (състояние) на Иван Александър. Противно на всеобщото мнение, налагано от някои историци,²³ външнополитическата дейност на цар Иван Александър можем да обобщим като пасивна, безразлична, а по отношение на Сърбия дори и пагубна за бъдещето на българската държава.²⁴

Водещото намерение на Иван Александър при откъсването на западната част от Българското царство е било да постави под контрол онези области и територии, които не само доскоро признавали властта на опозицията, но рискът от отцепване бил реален. В чисто икономически план целта е била да се гарантират и стабилни фискални приходи за държавата, цели, които не се реализират.²⁵ Според Б. Феранчич византийското провинциално управление, в частност местната служебна феодална аристокрация, генерирала наред с икономическата дестабилизация и лично и облагодетелстване, повече сепаратистки и децентралистки настроения сред местното население, отколкото да служи на центъра.²⁶ Иван Александър, стремейки се да увеличи фискалните приходи, вместо да премахне тази деградивна част от институционния апарат дори я надгражда, като създава длъжността “млад цар” - пряк изпълнителен и контролен орган на държавата-майка. Предавайки Видин в ръцете на Иван Срацимир, Иван Александър принципно запазва властта си на върховен суверен. Обобщени целите, преследвани от българският владетел са - отклоняване на евентуална претенция към търновския престол на Иван Срацимир, заздравяване на

---

²² **Биярски, Ив.** Институциите на средновековна България. Второ българско царство. (XII - XIV век). С. 1998.

²³ **Сирку, П.** Время и жизнь патриарха Евтимия Терновского. СБб, 1898. цит. по: **Андреев, Й.** България, Иречек, К. История.

²⁴ **Божилков, Ив.** Семейството на Асеневци, с. 149 - 151.

²⁵ **Андреев, Й.** България, с. 43.

²⁶ **Феранчич, Б.** Деспоти у Византији,

семейните връзки и старание за запазването на Видин в пределите на Търновското царство, важен от стратегическа позиция пограничен район, както и увеличаване на фискални приходи за Търновското царство. Проследявайки хронологията на последвалите събития, той не съумява да постигне поставените задачи и вместо да укрепя и централизира управлението в страната с този вътрешнополитически акт, той създава благоприятни условия за по-силното самообособяване на Видинското царство.

Разглеждайки въпросът с интронизирането на Иван Срацимир като “млад цар” начело на Видинския престол, за начален маркер се вземат сведенията, съдържащи се във Видинското евангелие (датирано към началото на 50 - те години на XIV в.),²⁷ като най-вероятно това се е случило в периода между годините 1352 – 1355/56.²⁸ Въпреки че бил привидно независим, в йерархията на владетелите, Срацимир бил с по-нисък ранг от търновския цар, което проличава и в символичните изображения на сечените с неговия лик монети. На тях ликът на царя е представен с обикновена пурпурна шапка, без бисерна украса и скиптр, оконचाващ с лилии вместо кръст.²⁹ Стремещт да наложи своя авторитет и затвърди позицията на Бдин като „царевград” проличава в няколко основни дейности, които на практика са присъщи за независимите и самостоятелни владетели - монетосеченето, включването в международни коалиции, сключването на договори с други държави, поддържането на своя армия и т.н.

След установяването на Срацимир във Видин за кратък период от време - близо десетилетие, в коренно изменена среда, той се самообособява, разгръща своята власт и вече се титулува “цар и самодържец на българи и гърци”.³⁰

За да проследим настъпилата еволюция и получим отговор за причините, довели до възхода на Срацимир, трябва да вземем под внимание онзи момент от семейно естество, който нарушава установения баланс в царското семейство. Раждането на “багренородния” Иван Шишман, смъртта

---

²⁷ Дуйчев, Ив. Из старата, с. 389.

²⁸ Божилов, Ив. Фамилията, с.201.

²⁹ Гюзелев, В. Три етюда върху Българския XIV век. С 2009, с.162.

³⁰ Сирку, П. Время и жизнь патриарха, с. 442 – 443, цит. по: Андреев, Й. България, с. 29.

на първородния Александров син - Михаил Асен и изместването на Срацимир по реда на унаследяване катализират един необратим и деструктивен процес, в който Иван Срацимир е низвергнат в пограничния Бдин, където започва постепенно да консолидира властта си. Чрез умело вписване в политическата карта, той все повече се самообособява и се възприема за легитимен (по своите разбирания), като се титулува: *“Цар и самодържец на българи и гърци.”*³¹ Срацимир запазил до края на царуването си титула „цар на българите”, което се потвърждава и от грамотата си до Брашовяни.³² От своя страна Иван Александър създава впечатление за съгласие с действията на сина си, което допълнително стимулира Иван Срацимир да утвърди своето самовластие и да наложи апанажното си владение в политически фактор в региона. Сложната политическа ситуация, както във вътрешнополитическия живот на страната, така и в международен план, не позволявала на Иван Александър да заеме активна позиция по отношение статута на сина си във Видин. От последващите събития, освен със съгласие спрямо действията на Срацимир в поверения му апанаж възниква и въпросът дали търновският цар е желал промяна на самовластието на Срацимир. Разчитайки хронологията на последващите събития логичния отговор е по-скоро отрицателен. С предоставянето на апанажа, Иван Александър е очаквал в известна степен евентуални деструктивни процеси и дори ако те са били изненада за него, то в един последващ момент (възстановяването на престола на Срацимир след унгарската окупация) е имал благоприятната възможност да промени случващото се, възможност, която той не реализира.

Отслабващите връзки и все по-изтъняващите допирни точки с центъра, логично довели до намеса на външни сили в лицето на Унгарското кралство, на което Бдин станал жертва. В началото на 1365 г.³³ маджарите, които до

---

³¹ Дуйчев, Ив. Из старата, с.389.

³² Даскалова, А и Райкова, М. Грамоти на българските царе. С. 2005, с. 48.

³³ По - подробно за този период вж.: Димитров, Хр. Българо - унгарските отношения през Средновековието. С. 1998, с. 235 – 236; Божилов, Ив. Фамилията на Асеневци (1186 - 1460). Генеалогия и просопография. С. 1994, с. 202, бел. 31; Гюзелев, В. България в папската политиката на Балканите през 1352 - 1396 г., 41 - 49.; Към историята на Видинското царство през 1365 г. - ИПр. 1975, №3, с. 102 - 110. Папството и българите през Средновековието. П.

този момент не са сред най-активните политическите играчи и остават извън важните събития и процеси на Балканите, все по-осезателно през разглеждания период, започват да набират мощ и влияние, превръщайки се в първостепенен фактор за Европейския Югоизток.

След разпадането на Душанова Сърбия и настъпилния период на упадък в българските земи, пред унгарския крал се отдала възможност за интервенция в южните покрайнини и провеждането на експанзивна политика, спрямо среднодунавските земи, включително и Бдин.³⁴ На фона на сложно протичащите взаимоотношения между Търновското царство и Византия и последвалата между тях война,³⁵ Иван Александър привлякъл за съюзници османците, като с този съюз той предизвикал отрицателна реакция както във византийската страна, така и в нейните потенциални съюзници,³⁶ последствията били, че настъпила политическа изолация на българския владетел. В резултат от дипломатическите усилия на Византия била формирана своеобразна християнска коалиция (лига), в която били привлечени: Унгарското кралство, Папството, Савоя, серският деспот Йоан Углеша, влашкият воевода както и добруджанският деспот.³⁷ Изненадващо, водеща и активна роля в тази коалиция, от страната на силата заела Унгария.

През пролетта на 1365г. унгарският крал Лайош I Велики (1342-1382), начело на многобройна войска, нападнал Българското царство, завземайки като “превантивна мярка срещу евентуални турски военни действия на Запад” Видинска област с нейния административен център - Бдин. Установявайки пълна политическа и военна хегемония над окупираните територии, унгарският крал побързал да присъедини областта към своето кралство, като в

2009.; Православната католическата църква в историята на българския народ през XIII - началото на XVвек. - Македонски преглед. LXV,№1, 1992, с. 96 - 111. Религиозна търпимост и несъвместимост в между гърци и българи, православни и католици в историята на България през XIII - средата на XV в. - Палеобулгарика, LXXIII, 1999, №3, 49 - 67.

³⁴ **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани. Исторически очерци. С. 2002; **Димитров, Хр.** Българо - унгарските отношения, с. 235 - 236

³⁵ История на България, III , с. 345.

³⁶ **Ников, П.** Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. - ИИД, Т. 7 - 8, 1928, с. 55; **Ангелов, П.** Българо - сръбските политически отношения при царуването на Иван - Александър (1331 - 1371 г.) и Стефан Душан (1331 - 1355 г.). - ГСУ ИФ, т. 72, 1978, С. 1982, с. 104.

³⁷ **Димитров, Хр.** Българо – унгарските, с. 234.

административно отношение тя била приравнена към съществуващата в кралството провинциалната административна уредба - т.е. в банство.³⁸ Иван Срацимир бил пленен и заедно със семейството си заточен в крепостта Хумник, (дн. Босилево, Р. Сърбия).³⁹ За управители, “банове на България”, във Видин били последователно назначени, банът на Братислава Бенедикт Химфи,⁴⁰ а впоследствие и воеводата Дионис Лацкфи, който се титулувал: “*Воевода на Трансилвания, управител на Видин и владетел на комитатите Темешвар и Солнок*”.⁴¹ Наред с административното и стопанско приобщаване на областта към Унгарското кралство, стартирала и активна религиозна политика от страна на папството в лицето на унгарското духовенство, с ялната цел за “доброволното” приобщаване към католическата вяра на местното население от българския Северозапад.⁴² Като краен резултат от съвместните действия на францискански монаси от Италия, Босна и Унгария в Северозападния район, на над 200 000 души бил наложен католицизмът. През 1368 г. папа Урбан V (1362 – 1370) изказал задоволството си от действията на ордена на миноритите, които били най-активни по отношение на покръстването на „еретици” в България, Сърбия и Босна. Появата на компактни маси от католици в православния диоцез на Търновската патриаршия, дало основание на папата да създаде, макар и само формално, католическо църковно управление в областта.⁴³ Няма съмнение, че към посочения период на територията на България е имало две католически епископии със седалища във Видин и Велики Преслав.⁴⁴ Във Видин най-

---

³⁸ **Зухенвирт, П.** На граф Улрих фон Цили В: **Гюзелев, В.** Средновековна България в светлината на нови извори, 100 – 109; История на България, 3, 348 -351; **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 202.

³⁹ **Кюкюлей, Й.** – Цит. по : **Гюзелев, В.** Средновековна България в светлината на нови извори, с. 107. **Гюзелев, В.** Из историята на България през 1358 и 1365 г. – ИПр, XXXI, 3(1975), с. 102 – 110; **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани. Исторически очерци. С. 2002.

⁴⁰ **Гагова, Кр.** Кръстоносните походи и средновековна България. С.2004. с. 195 -217.

⁴¹ **Димитров, Хр.** Българо – унгарските, с. 234; **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 202, бел. 36;

⁴² **Гюзелев, В.** България в папската политиката на Балканите през 1352 - 1396 г., 41 – 49; Кратък очерк върху отношенията между римската църква и българското царство през средновековието. Към историята на Видинското царство през 1365 г. - ИПр. 1975, кн. 3, с. 102 – 110; Папството и българите през Средновековието. П. 2009; **Гюзелев, В.** 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. с. 90 - 99.

⁴³ **Ibidem.**

⁴⁴ **Ibidem.**

вероятно тя е просъществувала до 1369 г., когато Срацимир е възстановен на престола и е последвала кървава разправа с францисканските монаси.⁴⁵

Липсата на закрила и противодействие от страна на Иван Александър срещу нахлуването на маджарите може да се обясни с турска инвазия през същата година в Тракия. Обезкръвени българите не съумели да им се противопоставят вследствие на което османците съумели да завземат Димотика, Цурулум, Аркадиопол, вероятно Адрианопол, Пловдив и Боруи.

Следващата беда, която сполетяла българските земи, дошла в края на лятото на следващата 1366 г. в лицето на граф Амедей VI Савойски (1346 - 1385) предвождащ западните рицари. Граф Амедей, по заръка на папа Урбан, организира кръстоносен поход за прогонването на османците от светите земи. През лятото на 1366 г. кръстоносците отнели със сила, от ръцете на турците, стратегически важната крепост Галиполи. По същото време византийският император Йоан V Палеолог при преминаването си през Видин бил задържан от българите по нареждане на Иван Александър. Като причина за това е именно окупирането на Бдин от маджарите, явяващи се съюзник на Византия. Задържането на византийския император накарало граф Амедей да промени изцяло посоката на похода - от първоначално организиран кръстоносен поход срещу турците, той променил изцяло своята цел и се отправил срещу българите. След проведената военна кампания пристанищните градове Несебър, Анхиало, Скафида, Урдовиза и Созопол били покорени от кръстоносците, които срещу определени финансови условия, уговорени между Йоан V и Граф Амедей, преминали във византийско владение, формирайки „императорското владение Загора” (т.е. България). В тези сложни преговори между рицарите, византийският василевс и българският цар било постигнато споразумение, по силата на което в замяна на получаването на Загора, византийския император се задължава да заплати на влашкия воевода Владислав-Влайку сумата от 180 000 флорина за освобождаването на Видин от унгарска власт и възстановяване на *“Страцмерий, царя на Видин”*.⁴⁶

---

⁴⁵ *Ibidem*, с. 95.

⁴⁶ *Димитров. Хр. Българо – унгарските*, с. 239, бел. 51.

По същото време, в началото на 1369 г., във Видин, вследствие на насилствено наложената унгарската власт и последвалото насилствено покатоличване на местното население, избухва народно недоволство, което преминава във въоръжено въстание. По силата на договора сключен между Иван Александър и Йоан V, влашкият воевода,⁴⁷ който бил във влошени отношения със своя господар и сюзерен - краля на Унгария, „неочаквано“ се притекъл на помощ на разбунтуваните българи и успял да отвоюва Видин от маджарите за близо 6 месеца.⁴⁸ Реакцията на унгарския крал не закъсняла и след военна офанзива последвала реокупация на областта.⁴⁹

Липсата на здрава опора и подкрепа от местното население показала слабостта на наложената със сила унгарска власт. Лайош I осъзнал безперспективността на евентуална продължаваща експанзия в българския Северозапад, както и очертаващата се антиунгарска коалиция, подета от Иван Александър. В крайна сметка противопоставянето на останалите християнски владетели и яростната съпротива от страна на местното българско население принудило унгарския крал да се оттегли от „българската бановина“ и да възстанови Иван Срацимир на видинския престол. Срацимир, от своя страна, бил принуден да се признае за унгарски васал и за скрепване на постигнатия мир изпратил двете си дъщери в унгарския кралски двор.⁵⁰

Така завършва четиригодишната унгарската окупация на Видинска област през 1365 – 1369 г.⁵¹ Последиците от нея за българи и Видинското царство, можем да окачествим като пагубни, изразяващи се в няколко посоки. На първо място това е социалния и икономически дисбаланс, който последвал

---

⁴⁷ От едно известие на Бенедикт Химфи до унгарската кралицата научаваме за тайно споразумение между Йоан V Палеолог и цар Иван Александър за отвоюването на Видин от влашкия воевода Влайку (1364-1377) срещу сумата от 180000 флорина и предаването на града на цар Иван Александър. Включването на влашкия воевода в сложните преговори довело до резултат и Иван Александър успял да осъществи дипломатически пробив във враждебното обкръжение на маджари, савойци и ромеи.

⁴⁸ **Blasil de Zalka.** Et continuatorum eius chronica fratrum minorum de observantia provinciae Voznae et Hungariae. - ЛИБИ Т. V/I, С. 2001, с. 231 – 236; **Димитров. Хр.** Българо-унгарските, с. 235 – 236.

⁴⁹ **Златарски. В.** История, III, с. 536 - 537.

⁵⁰ **Димитров. Хр.** Българо – унгарските, с. 238 – 239.

⁵¹ **Иbidem** ; **Гюзелев, В.** България в папската политиката, 41 - 49 Кратък очерк, ИПр. 1975, кн. 3, с. 102 - 110.; Папството и българи, с. 96-111.; Очерци върху историята, с. 101 - 102.; Религиозна търпимост, в. - Палеобулгарика, XXIII, 1999, кн.3, 49 - 67.

в българския Северозапад, започнат през 1364 г. от българо-византийската война продължава с падането на Видин под унгарска власт (1365-1369), както и рицарският поход срещу българското Черноморие (1366-1367) с последващи огромни териториални загуби за българите. Всичко това безвъвратно намалило съпротивителните сили на местното население срещу надвисналата османска заплаха и очертават един изключително труден хоризонт за българското население. Основните причини за създалата се ситуация, както вече споменахме, е липсата на силна централна власт, консолидираща единството на държавата, която липса неминуемо довела до раздробяване на Българското царство на множество регионални политически самостоятелни формирования и до обособяването на три основни политически центъра: Търново, Видин и Калиакра, което води след себе си до сериозни сътресения в българското средновековно общество и предопределили заника на апанажа на Срацимир от една страна и краха на Българското царство.

Отстояването на Видинска област, от страна на цар Иван Александър за Срацимир, е за сметка на почти всички български владения на юг от Балкана,⁵² катализирайки допълнително нагнетените деструктивни процеси на територията на Българското царство. Налице е задълбочаващата се дезинтеграция. Разглеждайки политическите реалности и бъдеще пред Видин след унгарската окупация, е видно, че българския Северозапад се превръща от субект в обект и арена на политическо и религиозно стълкновение между отделни политически сили.

Апанажът на Иван Срацимир, след изтеглянето на унгарците, продължил да се намира в известна политическа зависимост от Унгарското кралство (както по времето на Яков Светослав). Въпреки тази своя зависимост, Срацимир положил усилия и подобрил в известна степен политическия и икономическия статус на апанажното си владение. Още на времето, К. Иречек акцентира на този факт и отбелязва значително подобрените позиции вследствие на проникващото западно влияние, особено

---

⁵² През май 1367 г. в Созопол византийците получили от западните рицари черноморските градове Несебър, Анхиало, Скафида, Урдовиза и Созопол, образувайки „*императорското владение Загора*“ с център Несебър, което било дадено на императорския син като апанаж. – за него вж.: Гюзелев. В. Три етюда, 77 – 96.

след изтеглянето на унгарците от апанажа.⁵³ Доказателство за това са различни документални (изворови), нумизматични⁵⁴ и други материали, които показват интензивни търговски връзки както с Дубровник, важен стратегически партньор и съюзник на Унгария⁵⁵, така и с италианските градове-държави, сред които изпъква Венеция.⁵⁶

На другият полюс е съдбата на Търновското царство. Към края на своето управление, Иван Александър с цената на териториални загуби - всички български земи на юг от Балкана (с изключение на Софийската област) и Черноморието, успява да запази Видинската област за Срацимир. Всичко това предопределило едно, твърде тежко по думите на Ив. Божилов, политическо наследство за “багренородния” цар Иван Шишман, който след смъртта на баща си на 17 февруари 1371 г. се възкачва на търновския престол.⁵⁷ Доколко илюзионни са действията на Иван Александър по отношение отвоюването на Видин, и как те могат да се разглеждат като стремеж за консолидиране на Средновековната българска държава, е показателно, че с неговата смърт през 1371 г. тънката нишка, свързваща Видин с Търново е окончателно прекъсната. Със смъртта на цар Иван Александър продължава периода на дезинтеграция, отслабване на политическото влияние на Търновското царство за да станем свидетели само

---

⁵³ **Иречек, К.** История на българите. С.1999, с. 380 бел .40.

⁵⁴ **Пенчев, Вл.** Сребърна монета на Иван Шишман, препечатана върху монета на Иван Срацимир. - Нумизматика, 23/4, 1989, с. 29 - 30; **Дочев, К.** Монети и парично обръщение в Търново XII - XIV в. В. Т. 1992, с. 118 - 119.

⁵⁵ Става дума за два документа - писма, датирани съответно от 1365 г. и 1390 г. Първото е от Маргарито Бодачи и Николо Джордани до Людовико Мауризино, относно татарска опасност от грабеж на стоки в района на Видин, цит. по: **Маринов, Е.** Свидетели от вековете. 101 паметници на културата във Видин и Видинско. В. 2004, с. 121 - 135; а второто е за търговия със зехтин която осъществявал Николо ди Гучети с царя на Видин “*imperator Bidini*” - *Ser Nicolao de Goge indicto minori consilio facta fuit gracia gvod de primo deo adueniente in Ragusio posit trhere de Ragusio samas IV dej pro mittendo illas imperatori Bidini*” от 11 октомври 1390 г. Libri Reformtinoum цит. по: **Маринов, Е.** Свидетели от вековете. 101 паметници на културата във Видин и Видинско. В. 2004, с. 54; Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008, с. 41.

⁵⁶ За силното италианско влияние във Видин свидетелстват както архитектурните типове в строителството на крепоста, така също и монетното обръщение в което се открояват наред с венецианските матепани, така и техни сребърни копия с изображението на Иван Срацимир, за което е характерно голям номинал и преизползването им от Търновската монетарница с политико-икономическа цел (т. е. девалвация) и извличане на материал за монети на цар Иван Шишман. Вж. тук бел. 303.

⁵⁷ **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 224 - 225.

няколко години по-късно на заличаването на българската държава от политическата карта на Европа.

Несъмнено Видинското и Търновското царство, следвали различен политически курс, решавали различни управленски проблеми, което и все повече ги се отдалечавало. Това е било добре осъзнавано както от Иван Шишман, на който липсвала мощта и възможността, необходима за приобщаването на Видин като част от Търновското царство (ако такова желание изобщо е съществувало), което би обединило страната. Същото се отнася и за Срацимир.⁵⁸ Срацимир, царувал самостоятелно повече от петнадесет години по волята и опеката на своя баща и успял да утвърди своето владение като напълно самостоятелна политическа структура от царски тип сред останалите Балкански държави. Смъртта на баща му го изправя пред условна дилема, решаването на която минава през два варианта. Правото да претендира за царския трон в Търново или да запази гражданският мир и да остане в апанажа си. Защо условна? Защото Срацимир трудно би могъл да се реализира на търновския престол, с оглед на статута на брат си, който е бил готвен и възприеман, като единствен и багренороден наследник на своят баща от една страна и от друга, липсата на активна подкрепа от търновската аристокрация за налагането на евентуална негова кандидатура за престола. На следващо място е влошеното „царско достойнство“ и позиции след унгарската окупация и последвалото позорно заточение.⁵⁹ Нещо повече, при евентуално възкачване на престола в Търново като васал на унгарския крал, то неминуемо би се озовал в ролята на проводник, както на неговата воля и което е по-важно в случая – на неговата вяра католицизма, аргументи, които не са в негова полза. В момент, в който османската експанзия е в ход (през същата година те разгромяват владетелят на Охрид и Прилеп Вълкашин и владетелят на Серес (Сяр) Углеша в долината на р. Марица) и тънката съюзническа нишка между християнските владетели е била по-скоро цел, отколкото реалност, на дневен ред е оформящото се откритото

---

⁵⁸ **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 650.

⁵⁹ **Андреев, Й.** Иван Срацимир. ГСУ - НЦИД Т. I, 1990, с. 115 - 121. България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV син на Иван Александър. В. Т. 1993.

противопоставяне на религиозна основа, между нахлуващите османци и останалия християнски свят. Вниквайки в геополитическата ситуация на Балканите и последвалите катастрофални събития, смело можем да обобщим, че пред Срацимир изобщо не е стояла дилемата за избор между престола на двете царства – Търновското и Видинското или обособяването им в едно царство. Такива предпоставки изобщо не са съществували. Проблеми, които са очаквали своето решение са преодоляване на стопанската разруха от дългогодишните войни и четиригодишното безчинстване на унгарското управление, справяне с францискански монаси, налагащи католицизма, съществуваща реална военна заплаха, както от християнската лига, така и от страна на османците, въпросът с оцеляването на царството безспорно са ангажирали повече вниманието на Срацимир, отколкото „далечния“ търновския престол. Той отчитал реално създамата се политическа ситуация и за него е било ясно, че въпреки правото и качествата си, Шишман е бил отдавна наложен и утвърден от баща му бъдещ владетел на Търново. Една евентуална гражданска война, ако такава е била възможна изобщо, е с неясен изход и само би задълбочила политическата криза за българите. От друга страна, управлявайки Видин Срацимир се е ползвал с всички привилегии, които му гарантирали съответния царски статут.⁶⁰

Въпреки опитите на някои историци⁶¹ да внушат напрежение и експанзивен стремеж на Иван Срацимир по отношение, както към брат му, така и към търновския престол, няма да е пресилено ако кажем, че това изглежда нереалистично. Разбира се, в политически план между Видинското владение и Търновското царство е имало известни противоречия, които са по-скоро отделни елементи на различие помежду им, идващи да покажат тяхната самостоятелност като политически формации. Първите наченки, могат да се доловят още през 1371 г., когато Константинополската патриаршия се намесила в църковните дела между Търново и Видин във връзка с духовната

---

⁶⁰ **Божилов, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 651

⁶¹ За различните становища по този въпрос вж.: **Божилов, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 650 и пос. там лит.; **Кузев, А.** Кой е владял град София през 70 - те години на XIV век. - В: Сердика - Средец - София . С. 1976, 155 - 161.

принадлежност на Средечката област.⁶² Синклитът утвърдил правото на видинския митрополит, Триадица (София) да премине под негово управление, но в действителност, както е видно и от самите грамотите на Иван Шишман, на практика те били подчинени на Търново.⁶³

За нарасналото влияние и самочувствие на видинския владетел, с което той вече се ползвал в качеството си на суверен на международната сцена, научаваме и от едно ръководство - "Ектезис Неа"⁶⁴ на Константинополската патриаршия за изготвяне на писма, адресирани както към лица живеещи в Империята, така и към такива извън нейните предели. Съпоставяйки обръщенията към двамата царе на пръв поглед изглежда, че владетелите на Видин и Търново са напълно равнопоставени в рангово отношение. Патриархът и митрополитите се обръщат към видинския владетел с "...до владетеля на Видин и василевс Камицир (Срацимир), най-благочестиви и христоролюбиви автократоре (самодържеец) всемогъщ и господар на Видин и на цяла България, в светия дух господар и син на нашата скромност и смирение".⁶⁵

Докато обръщението към господаря и василевс на Българите Шишман е доста по-различно: "... Всемогъщи, преблагочестиви, христоролюбив, превисоки (възвишен) василевс на Българите, в Светия дух най-любезни и най-желани Господарю и сине мой."⁶⁶

Няма съмнение, че титулатурата не е използвана случайно и самостоятелно, както отбелязва Ив. Божилов,⁶⁷ а са разработени след внимателно

---

⁶² По - подробно по въпроса вж.: Баласчев, Г. Нови известия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия през първите години на тяхното завладяване от турците. - СБНУНК, XVIII, 1901, с. 145 - 146; Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 651; Кузев, А. Кой е владял, с. 155 - 161.

⁶³ Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 651, бел. 31 - 35; Даскалова, А. Райкова, М. Грамоти на българските царе. С. 2005; Ильинский, Г. Грамоты болгарских царей. М. 1911; Иречек, К. История, с. 389; Дуйчев, Ив. От Черномен до Косово поле. В: - Българско средновековие, с. 550; История на България. Т. III, С. 1982, с. 355.

⁶⁴ За него вж.: Darrouzés, J. Ekthesis néa. Manuel des pitakia du XIV siècle. - REB, XXVII, 1969, р. 5 - 127. Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 648 - 649, бел. 11 - 22; Ђурић, И. „Ектесис Неа”- византијски приручник за „Питака” о српском патријарху и неким феудлцима крајем XIV века. - ЗФФБ, XII - I, 1974, с. 415 - 432; Ђурић, И. Световни достојанственици у „Ектесис Неа”. - ЗРВИ, 18, 1979, с. 189 - 211.

⁶⁵ Darrouzés, J. Ekthesis néa. Manuel des pitakia du XIV siècle. - REB, XXVII, 1969, р. 5 - 127.

⁶⁶ Ibidem, с. 62

⁶⁷ Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 649; Божилов, Ив. Фамилията, с. 224.

осмисляне на положението и статута на двете царства. Въпреки това много дипломатично и с такт се прокрадва очевидното предимство, което е имал Иван Срацимир. Може би под влиянието и тесните връзки, които Константинополската патриаршия установява с Видинската епархия (респективно с нейния владетел) или очевидната неравнопоставеност, която съществува между двамата братя и техните царства, може да се заключи, че на дипломатическото поприще Иван Срацимир имал по-твърди позиции.

На фона на общата политическа регресия, която обхващала Балканските държави, в резултат на започналото османско завоевание, прави впечатление и значително по-изгодното положение, което е имало Видинското царство.⁶⁸ Щитът, който представлявал Търновското царство по отношение на Византия и нахлуващите турци, го изолирал от политическите сътресения и му осигурявало безопасно и относително спокойно съществуване. От друга страна, както бе споменато, контактите и връзките със Запада се запазили на относително стабилно ниво, но главно изразяващи се в търговско взаимодействие⁶⁹

Говорейки за взаимоотношения на междуцарствено и лично естество е необходимо освен Срацимир да се взем по-внимателно и в личността на търновския владетел. Противно на дългогодишното наслагване на героичността на Иван Шишман е необходим един по-реален поглед на неговите политически и военни ходове, които до голяма степен предопределили тежката съдба на българския народ. Разгръщайки своята власт, Шишман е бил с предопределени възможности от гледна точка на времето, на което е съвременник. Борейки се за политическото си оцеляване печален е и завършекът на неговото царуване - при обсадата на Търново от турците, той дори не е защитавал столицата Търново (укрил се е в Никопол), а защитата е ръководена от духовното лице Патриарх Евтимий, който по блестящ начин съумява да издържи под тежката обсада три месеца.

Разбира се, пречупвайки тези събития през призмата на времето, трябва да отбележим редица фактори и предпоставки, които изграждат и формират

---

⁶⁸ *Ibidem*, с. 225 - 226; **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История., с. 664.

⁶⁹ **Димитров, Хр.** Българо – унгарските, с. 235 - 236.

поведението на българските владетели, довели до липсата на твърда и единна политика спрямо османското нашествие от тяхна страна, както и на другите балкански владетели.

Липсата на сходност в политиките на двете царства, съществуващата пропаст в отношенията им и най-вече липсата на възможност от страна на Иван Шишман да влияе върху действията и решенията на брат си или обратното - Срацимир да доминира в отношенията си с брат си води до едно политическо безразличие за съдбата на другия.⁷⁰ Именно тези обстоятелства маркират условната граница на прехода в институционализирането, при което вече говорим за появата или по-скоро самообособяването на два политически центъра с еднаква етническа, социална и духовно-религиозна принадлежност, отъждествявайки ги с етнонима - *Български царства*.⁷¹

В изворовата база липсват данни за каквато и да е открита конфронтация между Срацимир и Шишман, но на политическият фронт се наблюдава напрежение и съревнование за духовна хегемония над християнското население и икономическо надмощие.⁷² Разделението, което се наблюдава между Търново и Видин продължава и през средата на 80 - те години на XIV в., като те се интернационализират, което най-добре са вижда в чуждите извори, явяващи се своеобразно отражение на политическата действителност през този период. Срацимир всячески се е стремил да излезе от сянката на Търновското царство. За да подчертае своята независимост по отношение своя официален сюзерен – търновския цар, Иван Срацимир подчинил канонически Видинската митрополия на Константинополската патриаршия: издадено е синодално решение, с което по искане на Срацимир за митрополит на Видин бил избран йеромонах Касиан.⁷³ Този акт от 1381 г., който противоречал на изконните български държавни интереси, слагал край

---

⁷⁰ Кузев, А. Кой е владял. с. 155 - 161.

⁷¹ Ханс Шилтенберг. Пътепис. Превод от нем. М. Киселинчева. С.1971. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999.

⁷² Пенчев, Вл. Сребърна монета на Иван Шишман, препечатана върху монета на Иван Срацимир. – Нумизматика, 23/4, 1989, с. 29 – 30.

⁷³ Нешри. Огледало на света, с. 100 – 114.

на каквато и да било подчиненост на Видинското царство от Търново.⁷⁴ Анализирайки причините за този политически ход, освен скъсване на тънката нишка с Търново трябва да посочим и останалите мотиви, които подтикнали Срацимир към този ход. На първо място е търсенето на политически съюзник така необходим за справяне с няколко нелеки задачи, стоящи пред видинският владетел. Това са борбата срещу унгарското влияние и разпространяващата се католическа вяра, както и натиска от страна на папството, противодействие на засилващата се османска опасност, т.е. политическото оцеляване на видинския престол и не на последно място този акт го приравнявал в йерархията на останалите владетели.

Съпоставяйки Търновското и Видинското царство на преден план изниква концентрацията на власт, традициите и утвърдената книжовна люлка в Търново, всички тези фактори предопределят различното ниво на социално развитие между двете царства. Срацимир положил не малко усилия и успял да развие и утвърди и Бдин като книжовен център. Достигналите до нас творби свидетелстват за усилена работа в тази насока. Четвероевангелието на митрополит Данаил, Бдински сборник, един Апостол⁷⁵ и „Похвално слово за Св. Филотея” са само част от развитата българска книжовност през този период. Нужно е да уточним, че голяма част от авторите на тези произведения са повлияни от търновската книжовна школа, което е и съвсем нормално с оглед на традициите, чийто носител е тя. Пример за това е митрополит Йоасаф автор на „Похвалното слово за Св. Филотея”.

Въпреки положените усилия Срацимир също се оказал на страната на губещите. Причините за това са комплексни и в крайна сметка се предопределят не от личните качества на Срацимир, а по скоро от всеобщата политическа криза завладяла Европа и най-вече, липсата на единомислие към нарастващата опасност в лицето на нахлуващите османци.

---

⁷⁴ Божилков, Ив. Гюзелев, В. История, с.651.

⁷⁵ Дуйчев, Ив. Из старата, с.172. Текстът ни предава тежкото положение, в което са изпаднали българите под окупацията на унгарската власт: ”Написа тази книжка многогрешният и несмисленият по ум Драган заедно с брата си Райко в дните, когато унгарците владееха Видин и голяма мъка бе за народа по това време”.

Отношенията на Срацимир с османците остават неясни и противоречиво интерпретирани както от самите извори, така и от повечето историци.⁷⁶ Най-вероятно контактите му с тях датират още от времето, когато неговият баща ги привлича за съюзници за да освободи владението му през 1366 г. Именно тези контакти дават основание на някои историци⁷⁷ да го определят като верен и лоялен на османците християнски васал. Те го отъждествяват със споменатият от Нешри⁷⁸ - Сарадж бей, който се проявява сред съюзниците в битките на Мурад, а в последствие и на Баязид при Коня (1386 г.), Косово (1389 г.) и Ровине (1395 г.).⁷⁹ Със сигурност можем да посочим, че след 1388 г. той е принуден,⁸⁰ макар и до тогава да е стоял настрана от протичащите събития, да се признае за васал на султана и да допусне османски войски във Видин,⁸¹ което се е отразило доста негативно при упражняване на своята власт и управление.

Някои наши историографи считат, че той се е присъединил заедно с брат си (най-вероятно с отделни отряди),⁸² към коалицията на княз Лазар.⁸³ Много по-вероятно е Срацимир да е изпълнил васалните си задължения към османците, основание за това твърдение са последвалите събития.

След падането на Търново (1393 г.), неуспешните опити на Влашкият воевода Мирчо Стари по посока на Добруджанското деспотство (1390 - 1391),

---

⁷⁶ **Божилев, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 664, бел. 23 - 25.

⁷⁷ За различните становища по този въпрос вж.: **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 232, бел. 31; **Ников, П.** Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. - ИИД, Т. 7 - 8, 1928, с. 41 - 112.

⁷⁸ **Калицин, М.** Мехмед Нешри. Огледало на света. История на Османския двор. С. 1984, с. 86, 92, 102, 103

⁷⁹ **Kuzev, Al.** Die Beziehungen des Königs von Vidin Ivan Sracimir zu den osmanischen Herrschern. - E В 3, 1971, p. 121 - 124.

⁸⁰ Според Я. Ховари това е било превантивна мярка от страна на султан Баязид, срещу евентуални общи действие от страна на унгарците и Иван Срацимир. За тази теза вж. по - подробно: **Ховари, Я.** 1396 Никополската битка - повратен момент в историята на османските завоевания на Балканите., с. 21. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999.

⁸¹ **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 232, бел. 31; за по - различна позиция на тази датировка отнасящо я след завладяването на Търновското царство, вж.: История на България. Т. III, С. 1982, с. 367.

⁸² Тук по - вероятно става въпрос за войски пратени от Иван Шишман, който е имал много повече основания за тези си действия от колкото Иван Срацимир. За различните мнения по този въпрос вж.: **Божилев, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 664, бел. 29 - 31.

⁸³ **Калицин, М.** Мехмед Нешри. Огледало на света. История на Османския двор. С. 1984, с. 100, 114.

и последващите контра офанзивни действия на османците до и след битката при Ровине (1395 г.) е видно, че видинския владетел е останал лоялен османски съюзник. Нещо повече, може да се предполага с голяма достоверност, че той е участвал в походите на османците, подобно на много други християнски владетели, като сина на крал Вълкашин, Марко, Деспот Деян, както и сръбския княз Стефан Лазаревич.⁸⁴

Краят на Търновското царство и гибелта на Иван Шишман през 1395 г., както и неясната съдба на Добруджанското деспотство, създавали сложен политически вакуум на полуострова и очертавали една нерадостна перспектива пред християнския свят. И ако кажем, че относително дистанцираната му позиция (или както посочва Ив. Божилов - безпомощност)⁸⁵ по отношение на активно участие в политическия живот и събития на Балканите му гарантирало привидно спокойно съществуване, то това положение не можело да се запази дълго. Разбира се, този факт е бил добре осъзнат и от самият Иван Срацимир, който много скоро започнал да се убеждава в политическите цели на продължаващата османска експанзия на полуострова и настъпващият крах. Видинският цар, като вече напълно легитимен български владетел оценявайки положението си и сложността от бързо изменящите се реалности, трябвало да предприеме гъвкави действия, ако искал да оцелее на политическата сцена в тази сложна обстановка.⁸⁶ Той предприема дипломатическата инициатива и изпраща при османците в старата българска столица Търново, най-близките си и доверени лица – синът си и митрополит Йоасаф, който ни предава: “ *...когато настъпи втората година (след падането на Търново през 1395 г.) ...и благоволи най-благочестивият цар наш (Иван Срацимир) да проводи превъзлюбеният си и твърде доблестен син, най-вече христолюбив нов Константин, а още и Наше смирение (споменатия митрополит Йоасаф) с него, заради царски дела, необходими и големи в казания Търнов*”.⁸⁷

---

⁸⁴ История на България. Т. III, С. 1982, с. 367; **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 76.

⁸⁵ **Ibidem**, с. 205.

⁸⁶ **Ibidem**, с. 205.

⁸⁷ **Божилов, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 667, бел. 62.

Какви са били тези важни и “необходими” царски дела и какво е налагало присъствието на висш политически сановници като Срацимировия син - Константин и Видинския митрополит Йоасаф остава загадка за нас. Макар резултатът от мисията да се разглежда като успешен от гледна точка на факта, че двамата високопоставени пратеници успяват да измолят мощите на св. Филотея, които се намирили в Търново, може да се предполага, че Иван Срацимир е успял да постигне договореност с османците. Най-вероятно това се е случило след засвидетелстване на лоялността си пред Баязид. С този акт, той гарантирал своята власт в апанажа си и най-вече - своето политическо оцеляване. Дали това е било временна позиция, с оглед на последвалите събития или действията му могат да се характеризират като напълно безпомощно политическо състояние, е дискуссионен проблем, който още не е намерил задоволителен отговор.⁸⁸

Независимо от измеренията на този политически акт през 1395 - 1396 г. Видинското царство, което до тогава било или поне невидимо показвало дистанциране от общите процеси било въввлечено пряко в политическия водовъртеж на събитията. Под напора на османската опасност, която застрашавала цяла Средновековна Европа, и на първо място Унгарското кралство се сформирала коалиция. Инициативата била на Римската курия и крал Сигизмунд, който организирал кръстоносен поход за прогонване на османците от Балканите.⁸⁹

През пролетта на 1396 г. християнската армия потеглила от Будапеща по течението на река Дунав, и навлязла в пределите на Видинското царство.⁹⁰ Походът бил с явната подкрепа на византийския василевс Мануил II Палеолог, но не така стоял въпросът с Иван Срацимир.⁹¹ Основните западни

---

⁸⁸ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 205 - 206.

⁸⁹ За този поход по - подробно вж.: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999; **Devris, K, Dougherty, M.** Battles of the Crusades 1097 - 1444. From Doryleaum to Varna. 2009, p. 188 - 196, и пос. там лит.

⁹⁰ **Ibidem**, с. 368.

⁹¹ В История на България. Т. III, С. 1982, с. 368, той е представен като отхвърлил турския суверенитет; По-лаконичен е **Божилков** във Фамилията, с. 205. **Божилков и Ив., Гюзелев,** В История на Средновековна България VII - XIVвек. Т. I, С 1999, с. 667, е посочен като катализатор, който най-вероятно вдъхнал сили и увереност на Иван Срацимир.

извори оставени ни от маршал Бусико,⁹² Петер от Рец,⁹³ Ханс Шилтенбергер,⁹⁴ а също и в българската книжнина от този период,⁹⁵ са погрешно интерпретирани от повечето историографи.⁹⁶ Тази субективност до голяма степен е в резултат от по-късно оформилото се идеологическо, културно и религиозно изискване, което е имало за цел да представи събитията в по-благоприятна светлина, като общи действия на християнските владетели срещу османската опасност. Какви са били в действителност фактите?

Когато описват събитията свързани с похода и навлизането на армията във владенията на Иван Срацимир, повечето автори са доста безпристрастни и лаконични в своите сведения.⁹⁷ Така например маршал Бусико, обяснява движението на кръстоносните войски така:

“ .. напускайки унгарското кралство, те дойдоха до реката, наречена Дунав, и я прехвърлиха с кораби. На отсрещния бряг на реката имаше един укрепен град, наречен Боден, който минаваше, че е на страната на турците. ”⁹⁸

Подобно е описанието на Петер от Рец, който описва следното: *“ ... там край Видин Дунав е широк, там в града имаше един цар, който, значи, бързо се предаде”*.⁹⁹

---

⁹² Из „Мемоари” на маршал Жан Льо Менгр Бусико писани в началото на XV век. – В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 126 - 129.

⁹³ „Битката при Шилдарн” - поема на участника в нея, австриец Петер от Рец (1397 г.). - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 113 - 123.

⁹⁴ Из „Пътепис” на участника в битката - немския оръженосец Ханс Шилтенбергер от 1427 г. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 139 - 145.

⁹⁵ Из „Разказа за пренасяне на мощите на Св. Петка Търновска във Видин и Белград” от началото на XV век, на българския книжовник Григорий Цамблак (+ 1420). - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 149 - 150.

⁹⁶ **Ibidem**

⁹⁷ **Ibidem**

⁹⁸ Из „Мемоари” на маршал Жан Льо Менгр Бусико писани в началото на XV век. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 126.

⁹⁹ „Битката при Шилдарн” - поема на участника в нея, австриец Петер от Рец (1397 г.). - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 114.

В същият дух с незначителни разлики това се преповтаря и от Ханс Шилтенберг: “ ... и тъй той (Сигизмунд) мина през Дунав в България и тръгна за един град, наречен Видин, който е столица .. .дойде владетеля на страната и града и се предаде на милостта на краля, след което краля завзе града с триста души добри рицари и оръженосци.”¹⁰⁰

От изложените факти е видно, че Иван Срацимир, първоначално е гледал доста скептично на унгарската офанзива и е предпочитал да се придържа към договореностите си с османците.¹⁰¹ Несъмнен фактор за този избор е разположения в града техен солиден гарнизон.

Тази му позиция не е била твърда и при първите атаки от страна на кръстоносците, Срацимир преценявайки последиците за населението и града от евентуалната битка, липсата на военна османска подкрепа, а може би и почерпил опит от събитията през 1366 г., по думите на маршал Босико претърпяла бърза промяна: “ ... щом започнала атаката, се появил господаря на страната (Срацимир)... Той дойде да се предаде, (да предаде) града и цялата си страна на унгарския крал. Предаде му и всички турци, които бяха в крепостта.”¹⁰²

Разглеждайки последиците и съдбата на участниците в Никополската битка, В. Гюзелев публикува едно на пръв поглед незначително, но много интересно писмо. То се отнася до съдбата на единия от синовете на дука на Бар - Анри дьо Бар (участник в похода) и привлича внимание към събитията

---

¹⁰⁰ Из „Пътепис“ на участника в битката - немския оръженосец Ханс Шилтенбергер от 1427 г. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 139.

¹⁰¹ Интересен факт е че Босико го определя като православен християнин, което показва различието между тях По този въпрос вж.: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съставил и ред. В. Гюзелев. С. 1999; **Гюзелев, В.** Кратък очерк върху отношенията между римската църква и българското царство през средновековието. Към историята на Видинското царство през 1365 г. - ИПр. 1975, кн. 3, с. 102 - 110; Папството и българите през Средновековието. П. 2009; Православната католическата църква в историята на българския народ през XIII - началото на XV век. - Македонски преглед. XV, кн. 1. 1992, 96 - 111; Религиозна търпимост и несъвместимост в между гърци и българи, православни и католици в историята на България през XIII - средата на XV в. - Палеобулгарика, XXIII, 1999, кн. 3, 49 - 67.

¹⁰² Из „Мемоари“ на маршал Жан Льо Менгр Бусико писани в началото на XV век. - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 126.

във Видин доста преди Никополската битка. От него научаваме, че споменатият Анри: “ ... бил пленен от турците в някаква битка или война и затворен в крепостта Бдин (*in castro Bidin*)”.¹⁰³

По каква причина той е бил отделен от другите пленници, които били откарани в Бурса след битката не е ясно. В. Гюзелев счита,¹⁰⁴ че Анри дьо Бар не е последвал кръстоносните войски, а е останал във Видин с малък френски гарнизон (300 души) с цел опазване на града (фланга), както и да гарантира, съмнителната лоялност на Иван Срацимир към християнския поход. Това доказва не само недоверието към него, но и че Сигизмунд е предпочел да не го взема със себе си.¹⁰⁵ Тази теза се потвърждава и от краткия “Разказ за пренасянето на мощите на Св. Петка Търновска във Видин и Белград” от Григорий Цамблак.¹⁰⁶ В него се споменава, че след удържаната победа в битката при Никопол, Баязид I се отправил незабавно към Видин,¹⁰⁷ където цар Иван Срацимир побързал да се предаде. Най-вероятно той потвърдил своята вяроност като е предал френския гарнизон начело с Анри дьо Бар на османците.¹⁰⁸

Последвалата трагедия при Никопол предрешила и съдбата на Видинското царство. Независимо от положението, което заемал Иван Срацимир в изложените събития, много скоро Баязид I, побързал да се „разправи” с него и статута му на полунезависим български владетел. Въпреки неясната датировка около това събитие,¹⁰⁹ в нашата историография

---

¹⁰³ **Гюзелев, В.** “Нека бог се смили над душите им!” (Триптих за съдбата на французи при Никополската битка и подир нея). - В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съст. и ред. В. Гюзелев. С. 1999, с. 48 - 50.

¹⁰⁴ Основно това са мемоарите на маршал Бусико.

¹⁰⁵ **Павлов, П.** Османските турци и краят на средновековна България (Нова хипотеза за завладяването на Видинското царство). С. 1991; Константин II Асен (1397 - 1422) - последния владетел на средновековна България. Електронно списание LiterNet, 18.07.2006, № 7 (80)

¹⁰⁶ СБЛ Житиеписни творби. Т. IV, С. 1986, с. 380 - 381.

¹⁰⁷ За друго становище по въпроса вж.: **Павлов, П.** Османските турци и краят на средновековна България (Нова хипотеза за завладяването на Видинското царство). С. 1991; Константин II Асен (1397 - 1422) - последния владетел на средновековна България. Електронно списание LiterNet, 18.07.2006, № 7 (80).

¹⁰⁸ **Гюзелев, В.** “Нека бог, с. 50.

¹⁰⁹ В “Безименната българска летопис от XV в.,” то е отнесено към 1397 г.; “*В годината от Сътворението на Света 6906*” (1 септември 1397 - 31 август 1398 г.). По - подробно по този въпрос вж.: **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 206 - 210; **Ников, П.** Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. - ИИД, Т. 7 - 8, 1928, с. 100 - 101; СБЛ, Т. III, с. 89; **Тютюнджиев, И.** Българската анонимна хроника от XV в., С. 1992, с. 83.

се приема, че в края на 1396 г. началото на 1397 г. Баязид завзел окончателно Видин. След падането на града, последният български владетел Иван Срацимир бил пленен и отведен в Бурса,¹¹⁰ където по-късно и починал.¹¹¹

В други извори, макар и противоречиви научаваме, че походът на Баязид срещу Унгария през Видин е осъществен не през 1396 г., а през есента на 1397 г.¹¹² През септември - октомври 1397 г. султанът нахлува във Влахия, след което напада Унгария през Срем (дн. Сремска Митровица), т.е. откъм южния Дунавски бряг. Такава военна акция се маркира от някои чужди учени,¹¹³ но без да я обвързват с Видин и със съдбата на цар Иван Срацимир. Коментирайки разказа за пренасянето на мощите на св. Петка в Сърбия, сръбските учени пък приемат, че това се е случило през 1397 - 1398 г. Логично е да се отбележи, водейки се от тези факти, че пленяването на Иван Срацимир става по същото време.

В крайна сметка с края на Видинското царство (1396/7 г.), и налагането на османска власт средновековната българска държава престава да съществува като самостоятелен политически субект. Някои историци, в по-новата ни историография, се опитват да изместят горната граница на събитията свързани с края средновековната българска държавност и Видинското царство.

Цар Иван Срацимир безспорно е допринесъл много за развитието и утвърждаването на Бдин като безспорен политически и стратегически фактор. Не случайно наши и чужди съвременници споменавайки града го посочват като голям и укрепен град, наречен още „пища на царството“ т.е. житница. В житието на Ромил Бдински той е назован "град доблестен и преславен" а в преписка в четириевангелието от 1362 г. като "велик и многолюден град".

Политическите процеси характерни за периода XIII - XIV в. протекли на територията на българското царство от гледна точка на сепаратизма и

---

¹¹⁰ *"Така, величаейки се със славни победи, измаилтянинът (Баязид) стигна до град Видин и изпрати в град Бурса свързан царя, който беше излязъл насреща му без да се бои, поради онези обещания, които му бе изпратил (султанът)..."* СБЛ, Т. III, с. 89.

¹¹¹ **Пречек, К.** Българският цар Срацимир Видински. - ПСп. 2, кн.1, С. 1882, с. 45.

¹¹² *"...Баязид обаче не почака нито най - малко, но се вдигна оттам и отиде към запад, като завладяваше царства и земи. Той залови и подчини цар Срацимир в 6906 г."*

¹¹³ История на България. Т. III, С. 1982, с. 367 - 368.

изграждането на апанажната структура и система на управление, имали негативен ефект и последици за българската средновековна държавност и общество. Деструктивността от нейното действие, в комбинация с други (най-вече личностни) фактори, създадо предпоставки за бързото разпадане на политическия баланс, върху който се крепяло институционализирането и единството на държавата. Последиците от нарушеното равновесие на силите, както е известно, били пагубни. Тази последна генерация от този вид балкански владетели, към която спадат, както цар Иван Шишман, така и неговият брат - видинският цар Иван Срацимир, имали нелекото бреме да изпитат последиците и крайните негативи на тези процеси. Оставайки със спомена за своите действия в контекста на политическия епилог на средновековната българска държавност, те заемат своето място в историческата памет на нашия народ.

ESSAY ON BGIN MANAGEMENT OF IVAN SRATSIMIR. RISE OF APANAGE TO INDEPENDENT KINGDOM

Atanas Boyadziev

(Abstact)

The study started with a critical analysis of the scientific publications, devoted to apnage possessions during XII-XIV century in the Bulgarian lands.

The apnage has been examined in detail as a form of political and economic management of the medieval Bulgarian state.

The focus of this study is apnage Vidin, conditions for its formation, the rise of apnage possession to kingdom, and the fate of Ivan Sratsimir at the background of the leaking political events.

I comment on the factors that influenced the formation of Vidin apnage by Tsar Ivan Alexander (1331-1371). The main issues around, which is structured the study, examining Vidin apnage, are in several key areas:

1. What were the reasons that led to the implementation of the ruler apnage political system of governance in Vidin (and not only there) and the consequences for the medieval Bulgarian Empire;
2. The role of Tsar Ivan Alexander in differentiated political triangle in the interaction with Ivan Shishman and Ivan Sratsimir that led to secession and the formation of Sratsimir in Vidin with "royal" title;
3. The interaction of Vidin apnage with the Turnovo Kingdom, his transition from apnage to kingdom and its role in the international political arena;

4. The end of the Vidin Kingdom (1396/7 years), and the medieval Bulgarian country.

From the lessons learned it is concluded that the political processes typical of the period XIII - XIV century leading within the Bulgarian kingdom in terms of separatism and building apanage structure and management it had a negative impact and consequences of medieval Bulgarian state and society.